

UPPSALA
UNIVERSITET

Dnr UFV 2023/1623

Arbetet med att främja och värna akademisk frihet

Svar på remiss från UKÄ

Fastställd av rektor 2023-11-07

Inledning	3
1. Beskrivning av arbetet att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning	3
2. Utmaningar av den akademiska friheten	6
3. Exempel, agerande och lärdomar	7
4. Ytterligare synpunkter	9

Inledning

Akademisk frihet är, tillsammans med fria domstolar, fri press och fri kultur, avgörande delar i ett öppet och demokratiskt samhälle. Den akademiska friheten utgör fundamentet i den globala universitetstanken, där det fria kunskapssökandet är en förutsättning för forskning och utbildning på vetenskaplig grund. Framtiden är oförutsägbar, vilket innebär att nya, öppna frågor måste ställas och tidigare etablerad kunskap ifrågasättas. Den akademiska friheten innebär att fritt kunskapssökande och fritt kunskapsförmedlande kan ske utan hänsyn till hur kunskapen tas emot av politiska, ekonomiska eller andra intressen.

Den akademiska friheten har flera dimensioner som tillsammans bildar en helhet.¹ Akademisk frihet inbegriper både den institutionella nivån och den individuella nivån, både utbildning och forskning, och både formell rätt och reellt handlingsutrymme. Den akademiska friheten handlar alltså såväl om lärosätenas relation till statsmakten som hur enskilda lärares och forskares friheter tillvaratas och garanteras. Den individuella friheten är inte en privat rättighet utan gränser. Den är ett kollektivt privilegium som innebär att lärare och forskare underkastar sig det vetenskapliga samhällets normer.

Den institutionella autonomin och den individuella akademiska friheten är således intimt förknippade med varandra. Den institutionella autonomin är en förutsättning för den individuella akademiska friheten. UKÄ:s remiss har ambitionen att fokusera på den individuella dimensionen men Uppsala universitet menar att de analytiskt och i praktiken inte kan särskiljas från varandra.

1. Beskrivning av arbetet att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning

I Mål och strategier (UFV 2018/641) slås Uppsala universitets gemensamma värderingar fast. Avsnittet ingår också i Arbetsordning för Uppsala universitet (UFV 2017/95).

”Universitetet slår vakt om det fria kunskapssökandet i utbildning och forskning och värnar vetenskapens integritet, mångfald och kvalitet. Universitetets oberoende är en hörnsten för demokrati och en viktig förutsättning för individens frihet att välja utbildning och för forskningens möjlighet att bidra till hållbara lösningar på samhällets utmaningar. Universitetet vill bidra till en öppen och kunskapsbaserad samhällsdebatt där yttrandefrihet och mänskliga rättigheter är centrala utgångspunkter. Akademisk frihet, kollegiala styrformer och studentinflytande är grundläggande principer vid universitetet.”

¹ Shirin Ahlbäck Öberg ger i skriften *Om akademisk frihet* (2023) en introduktion till begreppet Akademisk frihet.

Hörnstenen i Uppsala universitets arbete för att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning är således den *kollegiala strukturen* vid institutioner, fakulteter och vetenskapsområden. Lärare och forskare väljer sina representanter och utser chefer i de kollegiala organen. Den akademiska verksamhetens arbetssätt, det vill säga det öppna och kritiska samtalet, bidrar till att värna den akademiska friheten. Under forskarutbildningen tränas doktoranderna i seminariekulturen och det akademiska samtalet.

Lika viktigt är det *studentinflytande* som innebär att studenter är representerade i alla beslutande organ, från institutionsnivå till universitetets högsta ledning, inklusive konsistoriet. Insyn i hur utbildning och forskning planeras, genomförs och kommer till nytta i samhället i kombination med möjlighet till inflytande och påverkan för studenter är en bärande idé i hur Uppsala universitet fungerar. Studentkårerna bedriver ett aktivt och strukturerat arbete för att skola in nya generationer av studenter. Därvidlag betonas betydelsen av akademisk frihet och en öppen, respektfull dialog mellan studenter, lärare och forskare som grundläggande principer.

Forskningssatsningar

Uppsala universitet har under de senaste åren initierat och med egna medel finansierat *storskaliga forskningssatsningar* som har direkt bäring på den principiella och högaktuella frågan om akademisk frihet. *Higher Education and Research as Objects of study (HERO)* är en mångvetenskaplig centrumbildning som inrättades 2021 gemensamt av rektor och universitetets tre vetenskapsområden. Centrat samlar ett 50-tal forskare och doktorander från en rad discipliner, till exempel ekonomisk historia, filosofi, företagsekonomi, idéhistoria, juridik, statskunskap och utbildningssociologi. Centrat ska, förutom att bedriva egeninitierad grundforskning och uppdragsforskning kring högre utbildning och forskning, fungera som ett öppet och inkluderande forum för en bred debatt och diskussion kring en rad centrala frågor inom sektorn. Den akademiska friheten, dess förutsättningar och hoten mot den är sådana frågor.

År 2022 inrättades det 10-åriga mångvetenskapliga forskningsprogrammet *Demokrati och högre utbildning* av vetenskapsområdet för humaniora och samhällsvetenskap. Forskningsprogrammet har inriktning mot tre huvudteman: 1) De demokratiska processerna vid universiteten, 2) Universiteten och det svenska samhällets demokratiska institutioner, 3) Universiteten och den globala demokratiseringen av nationer.

Utbildnings- och informationsinsatser

Uppsala universitet genomför ett antal utbildnings- och informationsinsatser för att värna och främja akademisk frihet, av både kontinuerlig och mer tillfällig karaktär.

Insatser som riktas till prefekter är särskilt viktiga då prefekterna ska hantera dels interna utmaningar i arbetsmiljön och kulturen på institutionen, dels externa händelser som lärare och forskare utsätts för. För att stödja och stärka prefekterna i sin chefsroll finns en utbildning för prefekter och ställföreträdande prefekter (prefektprogrammet).

Fokus i utbildningen ligger på arbetsgivarrollens villkor och förutsättningar samt ledarskap ur olika perspektiv. I programmet diskuteras och reflekteras kring att leda individer och att leda grupper, och frågor kring akademisk frihet i anslutning till detta. Bland annat diskuteras kollegialt styre kontra linjestyrning, skillnader i att leda utbildning och forskning samt prefektens roll att balansera olika ledningslogiker och krav med akademisk frihet. I utbildningen lyfts även vikten av att på institutionsnivå arbeta med visioner och mål, och diskutera vad universitetets prioriteringar att stärka akademisk och kollegial kultur innebär för den egna institutionen. Andra diskussionsfrågor som berör akademisk frihet handlar om relationen till externa forskningsfinansiärer (exempelvis publiceringsrätt) samt hot och hat mot enskilda.

Yttrandefrihet tas upp i ett seminarium inom ramen för en arbetsrättslig kurs som vänder sig till alla chefer vid Uppsala universitet och som ges en gång per år.

Det organiseras också seminarier och workshoppar för prefekter på mer oregelbunden basis. Ett exempel är den workshop för prefekter inom vetenskapskapsområdet humaniora och samhällsvetenskap som anordnades i mitten av oktober 2023, med tema ”Att hantera svåra och känsliga frågor i våra studie- och arbetsmiljöer”. Syftet med workshopen var att erbjuda prefekter möjlighet att ta del av exempel, utbyta erfarenheter och diskutera förhållningssätt med prefektkollegor.

Utöver utbildningar och möten för prefekter och chefer arrangeras även tillfällen för mer principiella diskussioner kring ämnet akademisk frihet. I slutet av oktober 2023 anordnades konferensen "A Week on Academic Freedom" av HERO, forskningsprogrammet Demokrati och Högre utbildning samt det nationella institutet för avancerade studier SCAS. Konferensen var öppen för alla, med deltagare från akademien, näringslivet och civilsamhället.

Rutiner och systematik

Det systematiska *arbetsmiljöarbetet* är betydelsefullt för arbetet med att värna och främja akademisk frihet. Systematiskt arbetsmiljöarbete syftar till att skapa trygghet på arbetsplatsen och att därigenom bland annat kunna samtala om svåra ämnen.

Som ett led i arbetsmiljöarbetet har en *medarbetarpolicy* utarbetats. Medarbetarpolicyn lyfter upp universitetets gemensamma värderingar i Mål och strategier genom att konkretisera och tydliggöra medarbetarnas ansvar, förhållningssätt och förväntade beteende gentemot varandra. I medarbetarpolicyn skrivs bland annat: ”Akademisk frihet och kollegiala styrformer är grundläggande principer vid Uppsala universitet. I den akademiska vardagen med vår seminariekultur är meningsskiljaktigheter i sakfrågor en naturlig och önskvärd del, där den interna kulturen kännetecknas av en öppen, saklig och kritisk diskussion. Diskussionsklimatet ska vara konstruktivt och förhållningssättet respektfullt och professionellt.”² Det finns ett stödmaterial som kan användas för

² Medarbetarpolicy vid Uppsala universitet (UFV 2021/1066), s. 2.

gruppdiskussioner utifrån medarbetarpolicyn, vilket bland annat inkluderar dilemmaövningar.

Uppsala universitet är ansluten till den europeiska stadgan för forskare och riktlinjer för rekrytering av forskare (The European Charter for Researchers and the Code of Conduct for the Recruitment of Researchers). HR-avdelningen samordnar universitetets arbete med att implementera stadgans principer. Stadgan syftar till att stärka och värna forskares karriärmöjligheter och goda villkor. Det inledande avsnittet i stadgan fastställer begreppet forskningsfrihet och kan ses som synonymt med akademisk frihet.

Ett annat perspektiv handlar om *avtal* med externa forskningsfinansiärer. Universitetets juridiska avdelning granskar avtal som ska tecknas med externa finansiärer. Syftet är att uppmärksamma forskarna på om avtalen innehåller skrivningar som utmanar eller skriver bort den akademiska friheten, exempelvis rätten att publicera eller rätten att använda resultaten för fortsatt forskning.

Vid *hot och hat* ska universitetets säkerhetsavdelning kopplas in. Säkerhetsavdelningen ger krisstöd och samordning, inklusive rådgivning, kring frågor som berör hat och hot. Säkerhetsavdelningens arbete avser framför allt stöd till chefer, lärare och forskare i den akuta situationen. Det finns även en Tjänsteman i Beredskap (TiB) som är ständigt anträffbar för att ta emot larm och allvarliga händelser och larma vidare. TiB kan även ta beslut och samordna det inledande arbetet innan övriga delar av organisationen kommit igång.

Uppsala universitet har grundläggande utbildning samt information på intranät om hot och våldshantering med genomgång av aktuella och potentiella hotbilder och risker vid arbetsplatsen, reaktioner och agerande under händelse, vilka resurser och vilket stöd som finns att tillgå vid olika typer av hot och våld, kränkande särbehandling, trakasserier etc. samt hur man agerar efter en händelse m.m.

Studentkårerna bedriver ett systematiskt arbete för att hantera en mängd olika typer av ärenden. Studentkårerna upplever inte att utmaningar av den akademiska friheten är ett påtagligt eller akut problem i nuläget. De har samtidigt förståelse för och kunskap om den principiella diskussionen om utmaningar av akademisk frihet som pågår i samhället. Det finns därför en god förberedelse bland studentkårerna för att hantera frågor kring akademisk frihet.

2. Utmaningar av den akademiska friheten

Frågan om hur *vanligt* det är att den akademiska friheten utmanas är i grunden omöjlig att besvara eftersom det inte finns system med kapacitet att fånga upp alla de enskilda situationer som förekommer inom ett stort lärosäte som Uppsala universitet.

Otillbörlig påverkan i form av hat och hot mot lärare och forskare utmanar den akademiska friheten till exempel genom försök att påverka hur forskningsproblem och

metoder formuleras och utvecklas, om och hur forskningsresultat publiceras samt hur undervisning bedrivs och bedöms.

I andra situationer kan det vara mer oklart om det finns en koppling till principfrågan om akademisk frihet eller om det snarare handlar om ett arbetsmiljöproblem. I det senare fallet kan det till exempel handla om personliga konflikter. Det är viktigt att återigen påpeka att långt ifrån alla situationer som handlar om att den akademiska friheten utmanas på olika sätt når centrala funktioner, såsom HR-avdelningen eller säkerhetsavdelningen, eller kanske inte ens den utsatte lärarens eller forskarens närmaste chef, om den utsatte inte vill eller vågar informera om den uppkomna situationen.

Internt

Högst sannolikt upplever ett betydande antal lärare vid Uppsala universitet att studenter, och inte sällan även anhöriga till studenter, försöker påverka utbildningens innehåll, genomförande och framför allt hur tentamina och examensarbeten bedöms och betygssätts. Därvidlag är det viktigt att inom lärarlag och lärarkollegier diskutera en lämplig hantering av liknande situationer.

Det kan också uppstå situationer mellan lärare och mellan forskare som kan definieras som utmaningar av den akademiska friheten. Det finns dock en betydande gränsdragningsproblematik, eftersom det ligger i akademins och vetenskapens natur att ifrågasätta och konstruktivt kritisera vedertagna uppfattningar och övertygelser. Att till exempel på relevanta grunder ifrågasätta en kollegas forskningsresultat eller undervisningsmetoder betyder inte nödvändigtvis att den akademiska friheten utmanas.

Externt

De externa utmaningarna av den akademiska friheten inom ett brett lärosäte som Uppsala universitet förekommer frekvent. Utmaningarna kan vara ett resultat av förändrade yttre förutsättningar, ibland högst oväntade sådana, eller att externa aktörer ställer krav som inte är förenliga med den akademiska friheten. Under fråga 3 ges sådana exempel.

3. Exempel, agerande och lärdomar

Exempel

När den akademiska friheten inom framför allt forskningen men även i viss mån utbildningen utmanas, görs det som regel av externa aktörer. Ett brett och forskningstungt lärosäte som Uppsala universitet adresserar en rad samhälls- och forskningsfrågor som av externa aktörer kan uppfattas som kontroversiella eller känsliga ur vissa perspektiv, inte minst baserat på politiska övertygelser och/eller ekonomiska motiv.

Exempel på där den akademiska friheten har utmanats genom att forskningen och/eller enskilda forskare och forskargruppen har ifrågasatts och kritiserats på oklara, och ibland helt irrelevanta grunder, kan hämtas från ett stort antal ämnesdiscipliner inom universitetet. Det gäller till exempel forskning om miljö- och klimatfrågor, migration och integration, genus och jämställdhet, kriminalitet och kriminalpolitik, militära konflikter, forskning som inkluderar djurförsök och vissa typer av medicinsk forskning.

I samband med disputationer, konferenser, öppna seminarier och andra sammanhang där nya forskningsresultat presenteras och diskuteras förekommer det försök att med olika medel störa och hindra framläggandet av nya forskningsresultat. Vid institutioner och fakulteter finns det en viss beredskap om när sådana situationer kan uppstå och vilka åtgärder som kan och bör vidtas. Det är av vikt att kunskap och erfarenhet av att hantera liknande situationer samlas in och traderas inom universitetet. Säkerhetsavdelningen vid universitetsförvaltningen har därvidlag en central, samordnande roll.

Det svenska forskningsfinansieringssystemet har utvecklats i en riktning som kan anses ha vissa begränsande effekter på den individuella akademiska friheten. En allt större andel av forskningsanslagen utlyses i form av riktade utlysningar som kan motiveras utifrån aktuella, relevanta samhällsutmaningar. Samtidigt innebär det att utrymmet för individuella forskare att formulera och erhålla finansiering för egna forskningsinitiativ minskar. Forskningsfinansiärernas krav på medfinansiering innebär för ett lärosäte som Uppsala universitet som tilldelas omfattande externa forskningsanslag, att utrymmet ytterligare begränsas.

Därutöver vill vissa externa forskningsfinansiärer begränsa eller på andra sätt styra forskares rätt att publicera resultat, exempelvis genom krav på att senarelägga publicering.

Utmaningar i form av hot och hat mot enskilda forskare och forskargrupper förekommer. Det kan vara fråga om hot om våld mot enskilda individer eller mot universitetet i allmänhet, eller att lärare och forskare blir föremål för nedvärderande eller kränkande kampanjer i sociala media eller andra typer av media.

Agerande

Vid situationer där enskilda forskare eller institutioner utsatts för hot om våld har universitetet samlat en grupp för att stötta de utsatta. Gruppen, bestående av personal från säkerhetsavdelningen, HR, kommunikationsavdelningen och administrativt stöd hanterar polisanmälan och etablering av fysiskt personskydd. Därefter ges de utsatta stöttning i konkret hantering och i bearbetning på individuell nivå.

Denna modell att hantera liknande situationer är ett utvecklingsområde för universitetet, och den behöver göras känd för medarbetare och chefer. Överlag är den interna dialogen och spridandet av goda exempel något som universitetet behöver arbeta mer med.

Lärdomar

Ett strukturerat stöd till prefekter och andra chefer inom universitetet är centralt för att öka beredskapen inför situationer där den akademiska friheten utmanas eller hotas.

En kontinuerlig, principiell diskussion på alla nivåer inom universitetet om vad akademisk frihet innebär, för den enskilde och för universitetet, är nödvändig för att skapa förutsättningar för samsyn och för ett öppet samtalsklimat. I detta syfte har medarbetarpolicyn utarbetats tillsammans med underlag för diskussioner på kollegial nivå. Av samma anledning anordnas utbildningar och seminarier där prefekterna kan diskutera och utbyta erfarenheter.

I relation till studenterna behöver vi som lärosäte också understryka att olika åsikter och synpunkter i sakfrågor är en central del av vetenskapliga diskussioner.

Utbildningens roll är att stärka förutsättningarna för studenterna att utvecklas till självständiga och kritiskt tänkande individer och att ständigt utmana förgivettagna sanningar.

4. Ytterligare synpunkter

Uppsala universitet anser att riksdag och regering behöver ta större hänsyn till att de svenska lärosätena har uppdrag som i vissa specifika avseenden skiljer sig från uppdragen till andra statliga myndigheter. Lärosätena förväntas ta ett stort ansvar för att försvara det svenska samhällets grundläggande demokratiska värderingar och vara en aktiv röst i det offentliga samtalet. Riksdag och regering uttrycker det med att det fria kunskapssökandet är en hörnsten i ett demokratiskt samhälle, i synnerhet i en tid när falska eller förvrängda påståenden riskerar att få stor spridning. Lärosätena är en självständig och kritiskt reflekterande kraft i samhället vars ställning är hotad.³

Lärosätena behöver ett konkret och uttryckligt stöd från riksdag och regering för att kunna bevara och förstärka sin roll i arbetet med att främja och värna den akademiska friheten.

Etikprövningsproblematiken

Lagstiftningen kring etikprövning och dagens otydliga praxis skapar allvarliga brister i rättssäkerhet och förutsägbarhet, vilket innebär stor osäkerhet för enskilda forskare och forskarlag. Det kan leda till att forskningsfrågor undviks, samt undergräver lärosätenas kollegiala ansvar för forskningsetiska frågor. Det är positivt och nödvändigt att regeringen har påbörjat en översyn av regelverket.

Utbildningen

Uppsala universitet anser att utbildningens frihet bör skyddas i grundlag på motsvarande sätt som forskningens frihet. Utbildningarnas genomförande och upplägg ska styras av

³ Prop. 2020/21:60, Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige, s. 17 och s. 22.

en vetenskaplig bedömning i kollegialt valda organ av kunskapsinnehåll och progression, utifrån de kompetensbehov som fångas upp i samverkan med aktörer i samhället. Vissa professionsutbildningar (bland annat lärarutbildningen) styrs dock detaljerat med många examensmål i Examensordningen (bilaga till högskoleförordningen).

Lagstiftning

Uppsala universitet anser att det straffrättsliga skyddet för anställda vid lärosätena bör tillämpas i praktiken. Till exempel rättning av examensuppgift bör definieras som tjänsteutövning vid tillämpningen av lagen. Därmed ska universitetslärare skyddas av en strängare lagstiftning.

Den senaste tidens händelser och efterföljande debatt kring det fall vid Karlstads universitet, där en student utsatt lärare och kurskamrater för kränkningar, visar på svårigheterna för lärosätena att avskilja hotfulla studenter från undervisningen. Lärosätena bör ges större möjligheter att avskilja studenter i de fall de uppträder hotfullt eller kränkande mot andra studenter och/eller lärare.